

Son Durağı Olmayan Hayatlar Kırsal Göçmen, Geriye Göç ve Çoklu Mekân Pratiği*

Cenk Beyaz

Öz: Bu makale, göçmenin, asli-mense olarak gördüğü mekânla ve cemaatle sürdürmeye çalıştığı aidiyet ve bağlılık ile ilgilidir. Klasik göç literatürü, göçmenlerin asli-mense yerden hedef-menzil yere göçmelerinin bir koptuğu ve terk edişe denk geldiğini savunmuştur. Buna karşın bu araştırmada da öne sürüldüğü üzere göçmenler vaktiyle muhtelif sebeplerle gittikleri ve yerleştikleri hedef-menzil mekânlarda, o mekânların gerektirdiği hâl, tavır ve eylemlerle hayatlarını sürdürürlerken asli-mense mekânla bağlarını koparmamakta hatta o mekânları hedef alan geri yönlü bir göç hareketliliğine de girişmektedirler. Ancak bu göçmen için geri dönmek çoğunlukla birden fazla mekânı kapsayan yerleşim biçiminde kent ve kır hayatının sürdürülmesine denk gelmektedir. Bu yer yer kişisel bağlıklar ve nostalji ihtiyacını karşılamada yer yer de bu bağlılığı arkadan gelen nesle devir motivasyonunu canlı tutmada kullanılmaktadır. Böylelikle geriye dönüşler çoğu kez kesin bir dönüşten ziyade asli olarak görülen topağın ve cemaatin zihnen unutulmadığı, terk edilemediği ve çoklu mekân pratiğinde yaşatılmaya çalışıldığı bir göç hareketliliğine denk gelmektedir. Bu minvalde bireyler çoğu kez kendileri ve aileleri adına kesin kararlar almaktan geri durmakta ve mekânlara aidiyet bakımından "son durak yok" tavrı takınmaktadır. Göçmenin bu tecrübesi, Bauman'ın "akışkan modernlik" tabirine benzemekte ve bu araştırma kapsamında "son durağı olmayan" hayat algıları olarak gözlemlenen sosyalizasyon sürecine denk gelmektedir. Buna göre kırsal göç sona eren değil devam eden bir sürecin karşılığı olmaktadır. Yine bu tecrübe, Weber'in tabiriyle değer yönelimli akılcılığa da yakın bir konum teşkil etmekte, bireyin karar verme süreçleri, modernliğin öngördüğü doğrusal ve analitik rasyonelliğin ya da fayda-maliyetin ötesinde akılcılık ve akıl dışılığın arasında göçmen tarafından fedakârlıkların gerçekleştirilmesi ile mümkün hâle gelmektedir. Bu çalışma, kırsal göçmenin son durağı olmayan ve rasyonel birey tercihiyle açıklanamayan bu geriye göç tecrübesini, Rizeli kırsal göçmenin geriye dönüş hikâyesinin realist bir metodolojik incelemesiyle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, geriye göç, manevi araçsal akılcılık, akışkan modernlik, çoklu mekân pratiği.

Abstract: This article is concerned with the belonging and loyalty tried to be maintained by the migrant towards the place and society they consider as the true origin. The traditional migration literature has retrospectively argued that the migrant's moving from the place of origin to the targeted place corresponds to a discontinuity and abandonment. On the other hand, as suggested in this research, the migrants maintain their lives in the target place through complying with the behaviors, attitudes and actions required by those spaces; they do not break their ties with the original place of origin and even engage in a backward movement. However, the return of these migrants often coincides with the continuation of urban and rural life in the form of a multi-site settlement. This is sometimes used to meet the need for personal loyalties and nostalgia, and sometimes for keeping the motivation of passing it down to next generation alive. In this way, rather than a definite turn, the returns often correspond to a migration movement in which the place and society of origin cannot be mentally forgotten and abandoned, and comes to be endeavored to be survived in the practice of multiple spaces. In this sense, individuals often refrain from making definite decisions on behalf of themselves and their families. This experience of the migrant corresponds to the socialization process described as "liquid modernity" by Bauman and observed as life perceptions "without a last stop" within the scope of this research. Accordingly, rural migration is the equivalent of a continuous process, not an ending one. This experience constitutes a close position to the value-oriented rationalism in Weber's words; the decision making processes of an individual becomes possible by self-sacrifices made by the migrant between rationalism and irrationalism or beyond cost-benefit or linear and analytical rationalism foreseen by modernism. This research deals with the rural migrant's experience of returning back, which doesn't have a last stop and cannot be explained with a rational individual preference, through a realistic and methodological analysis of the story of rural migrant from Rize returning back..

Keywords: Migration, return migration, ethical substantive rationality, liquid modernity, multiple place practice.

* Bu makale, "Kırsal Göçmenin Kimlik, Aidiyet ve Bağlılık Mücadelesi: Rizeli Göçmenler Üzerine Bir Çalışma" başlıklı doktora çalışması kapsamında 2017 yılında 81 katılımcı ile gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen verilerinden istifade edilerek derlenmiştir.

@ Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. cenk.beyaz@erdogan.edu.tr

ib <http://orcid.org/0000-0001-5012-9839>

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0329
insan & toplum, 2019.
insanvetoplum.org

Başvuru: 04.09.19
Revizyon: 11.10.19
Kabul: 18.10.19
Online Basım: 31.10.19

Giriş

Zaman ve mekândan bağımsız olarak çoğu kez tek yönlü biçimde asli-menşe yerden hedef-menzil yere¹ gidişe odaklanan klasik göç literatürü, muhtelif sebeplerden ötürü kırdaki düzeninden ayrılarak kente gelen göçmenin, asli olarak gördüğü toprağı ve orada hayatını sürdürmeye devam eden cemaati çoğu zaman terk ettiğini ve/veya onlarla irtibatını zayıflattığını varsaymıştır (Ravenstein, 1885; Stouffer, 1940; Petersen, 1958; Lee, 1966; Todaro, 1976; Piore, 1979; Massey vd., 1993). Türkiye özelinde de tecrübe edilen bu hâkim eğilimin bir sebebinin kentte hayatını sürdürenlerin kırdan gelen gurbetçi ve göçmenleri, “kent köylüleri”, “yarı kentli”, “sahte kentli” ve benzeri şekillerde nitelendirilerek onların bir daha kökenlerine dönmeyecekleri dahası kenti köylüleştirecekleri yönündeki inanışlarından kaynaklandığını söylemek mümkündür (Karpas, 2003, ss. 114-115). Bu eğilimin bir diğer sebebi olarak ise 1950’lerden itibaren ülkede kara yolu ulaşımının (Kolars, 1973, s. 192; Keyder, 1998, s. 164; İçduygu vd., 1998, s. 221) ve makineleşmenin artması (Karpas, 1973, s. 58; Kolars, 1973, ss. 199-200; Keyder, 1998, s. 164; Tekeli ve İlkin, 1998, ss. 6-8) ve buna bağlı olarak da kırdaki işgücünün boşa çıkararak geçim için kente yönelmesi (Belik-Kıray, 1998, s. 153) ve kırdan itilen göçmenin eskiye kıyasla nispeten daha kolay imkânlarla kentlere gidip yerleşebilmesi gösterilebilir (İçduygu ve Sirkeci, 1998, s. 250).² Bu ana akım anlatımdan farklı olarak son zamanlarda göçmenin kendi eylemi ve bağlamının göç sürecindeki etkisini anlamaya ve açıklamaya yönelik makro olgulardan çok mikro süreçlere odaklanan bir yönelimin mevcudiyeti de söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla sadece asli-menşe yerden hedef-menzil yere gidişi ele almayan ancak göç hareketliliğinin muhtemel devamlılığı üzerine odaklanan ağ (network), kurumsal (institutional), birikimli nedensellik (cumulative causation), göç sistemleri (migration systems) ve ulus ötesicilik (transnationalism) gibi kuramlar göç literatüründe daha görünür olmaktadır (Massey vd., 1993, s. 432; Faist, 2006; Haas, 2008; Castles ve Miller, 2008; Vertovec, 2009; Sirkeci ve Göktuna-Yaylacı, 2019). Ancak bu durumun sadece güncel çalışmalar için geçerli olmadığını, erken dönem göç hareketliliği olarak nitelendirilebilecek çalışmalarda da göçmenin kökeniyle kurmaya çalıştığı aidiyetin konu edildiğini ifade

1 Çalışma boyunca asli-menşe (origin) kavramı ile göçmenin doğup büyüdüğü kökenine; hedef-menzil (destination) kavramı ile de varılan/gidilen yer(ler)e ve olağan ikamet mekânına atıfta bulunmaktadır.

2 Kırdan kentlere doğru yoğun bir şekilde vuku bulan nüfus hareketliliğinin en önemli tezahürlerinden biri de bilhassa 1950’den itibaren kent nüfusunun doğumlardan çok göçlerle birlikte artış göstermesidir (İçduygu ve Sirkeci, 1998, s. 250).

etmekte fayda var.³ Bu husus bize kırdan kente göçün hedef mekânda sona ermiş bir hareketlilik olarak ele alınmasını aynı şekilde geriye göçün de menşe mekâna ve cemaate kesin bir dönüş olarak kabul edilmesini problematize etmemiz konusunda önemli bir dayanak sunmaktadır. Yani bu çalışmada da gösterilmeye çalışıldığı üzere kırdan kente göçenler için cari durum, ne tam manasıyla asli olarak görülen toprak ve cemaatten ayrılışı ne de kesin bir biçimde menşe mekâna ve cemaate dönüşü ihtiva etmektedir.⁴

Kırsal göçmen ve göç hareketliliği arasında kurulan ve ana akım anlatılarca benimsenen bir diğer sorunlu ilişki, göçmenin asli-menşe mekândan ayrılışını ve hedef-menzil mekâna gidişini akılcı bir tahlilin sonucu olarak okuma eğiliminden ileri gelmektedir. Buna göre ulus devlet sınırları bağlamında bir yerden bir yere gidişe odaklanan hâkim klasik göç anlatısı (bkz. Tabak, 2016), göçmenin fayda maliyet analizi yaptığını, doğrusal bir akılla düşündüğünü, çoğu kez duygulardan beri davrandığını ve göç hareketliliğinin formel hesaplarla ve akılcılıkla parçası olduğunu öne sürmektedir (Ravenstein, 1885; Stouffer, 1940; Petersen, 1958; Lee, 1966; Todaro, 1976, Piore, 1979, Massey vd., 1993). Ancak bu çalışmada paylaşıldığı ve göçmenin kendi eylemi ve bağlamının göç sürecindeki etkisini açıklamaya çalışan yaklaşımlarla da savunulduğu üzere göçmen için (geriye göç dâhil) göç hareketliliğine katılım kararı ve eyleme geçirme biçimleri somut sebeplere dayanmakla beraber duygulara, aidiyete, doğal hayata ve benzeri akıl dışı görülebilecek unsurlara da dayanmaktadır. Çünkü bireyler, karar alma aşamalarında sanıldığı gibi aksine pür akılla veyahut duygularla hareket etmemektedirler ve ferdi ya da kolektif kararlar göçmenler tarafından alınarak hayat nizamlarının değişmesine vesile olmaktadır. Winter, akıl ve duygu arasındaki, bu çalışmada da benimsenen ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır:

3 Znaniecki ve Thomas tarafından 1918 ve 1920 yılları arasında beş cilt olarak yayımlanan, *Avrupa ve Amerika'daki Polonyalı Köylü* (The Polish Peasant in Europe and America) (1918-1920) başlıklı çalışmada ana akım göç anlatımlarından farklı bir biçimde Avrupa ve Amerika'ya göç etmiş Polonyalı göçmenlerin kökenleriyle kurmaya çalıştıkları irtibatları mektup ve benzeri şahsi belgelerin kaynak olarak kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de ise Karpat, 1968 tarihli saha araştırmasının verilerine dayalı eserinde kırdan kente gurbet ve göçün yaygın bir eğilime sahip olduğunu ancak en azından o tarihlere kadar literatürde sıkça görülemeyen, süreci yaşayan göçmenlerin gözünden bakarak göçmenin kır, geçmiş ve asli-menşe mekân ile olan bağına vurgu yapmaktadır (bkz. Karpat, 2003).

4 Türkiye'deki iç göç hareketliliğinde sadece kırdan kente doğru göçlerden başka "il merkezinden il merkezine, ilçe merkezinden il merkezine, köyden il merkezine, il merkezinden ilçe merkezine, ilçe merkezinden ilçe merkezine, köyden ilçe merkezine, il merkezinden köye, ilçe merkezinden köye ve köyden köye" şeklinde gidiş gelişler söz konusu olmaktadır (bkz. Gedik, 1996).

Duygusal ve düşünsel mekanizmalarımız beraber  alır ve birbirini ayakta tutar. Bazen hiçbir surette ayırlamazlar. Birçok durumda duyguya veya sezgiye dayanan bir karar, bütün olası sonuçların kapsamlı ve titiz analizinden sonra varılan sonuçtan daha verimlidir -ve aslında iyidir. ... Duyguda mantık ve çoğunlukla mantıkta duygu vardır. ... Hisseden ve düşünen insanın avantajı vardır, yalnız düşünceye güvenen insanın değil (Winter, 2018, ss. iii, 215).

Bunun kırsal göçmen için anlamıysa göçmenin, modernliğin öngördüğü doğrusal, araçsal, formel ve analitik rasyonelli in ya da fayda-maliyetin ötesinde, Weber'in tabiriyle değer veyahut duygu yönelimli akılcılıkla (ethical substantive rationality) (Weber, 1995, ss. 44-47) anlaşılabilecek, akılcılık ve akıl dışılık arasında konumlandırılabilir kararlarla, geriye dönmesi veyahut asli-menşe mekân ve cemaat ile irtibatını canlı tutması ile alakalı olmaktadır. Bu mutlak bir geriye dönüş de olmamakta, göçmen çoğunlukla birden fazla mekânı kapsayan yerleşim biçiminde kent ve kır hayatını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede göçmen, terk ediş ve geriye dönüş arasında vaktiyle işsizlik, düşük ücretler, toprağın verimsizliği, eğitim ve sağlık imkânlarının yetersizliği, yoksunluk, kıtlık, savaş, terör, bas-kı, sosyal, kültürel, ailevi ve benzeri sebeplerle gidilen ve yerleşilen hedef-menzil ile asli-menşe olarak görülen mekânlarda, o mekânların gerektirdiği hâl, tavır ve eylemlerle hayatını sürdürmekte dahası bu yolla arkadan gelen nesle asli-menşe mekâna ve cemaate bağlılığı da aktarmaya çalışmaktadır. Yani göçmen, kararlar alırken ve kararlarını eyleme dönüştürürken ideal tiplerleirebilirler şekilde ne p r akılcılıkla ne de p r akıl dışılıkla hareket etmektedir. Bu doğrultuda göçmen Tekeli'nin ifade ettiği "yaşam g zerg hları"nın (Tekeli, 2008, s. 64)⁵ ve Bauman'ın ifade ettiği "akışkan hayat"ın katılımcısı olarak "son durağı olmayan" bir hayat algısının -ki bu Bauman'ın "akışkan modernlik"⁶ olarak tasvir ettiği zamanın ruhuna denk düşmektedir- tecrübe edicisi olmaktadır.

5 Tekeli'yi destekleyecek şekilde Mübeccel Belik-Kıray da "gücün rastlantısal olmadığını aksine geri dönüşü olmayan bir yaşam biçimi olduğunu" belirtmektedir (akt. Mortan ve Sarfati, 2011, s. 50).

6 Bauman, "akışkan modernliği" ve "akışkan hayatı" tarif ederken sahaya ilişkin verilere bizatihi dayanarak bir açıklama getirmez. Aksine dünya ölçeğinde küreselleşme ve liberalleşmenin giderek arttığı ve gündelik hayatta daha görünür ve hissedilir bir hâle geldiği bir ortama dair çok genel, soyut, makro ölçekli ve eleştirel paradigma çerçevesinde bilimsel atıfları haiz olmakla beraber yılların getirdiği tecrübe ve birikim ile bu kavramları gündeme getirmektedir. Araştırma için elde edilen bulgular esasen Bauman'ın tarif ettiği hâliyle kendileriyle görüşülen birçok katılımcı için geçerli olmaktadır. Bu benzerlik, bilhassa bireylerin kendileri başta olmak üzere aileleri hakkında karar verme süreçlerinde de ön plana  kmaktadır. Böylelikle bireyler çoğ kez kesin ve sabit kararlar almaktan imtina etmekte ve her daim "açık kapılar" bırakarak mekânlara aidiyet bakımından "son durak yok" tavrı takınmaktadırlar. Bireylerin beyanlarından ortaya çıkan  er eve bağlamında Giddens'in kullandığı " st-geç modernlik" (2010) kavramı da göçmenin zaman, mekân ve şartlar çerçevesinde sürdürmeye çalıştığı varoluş ve aidiyet mücadelesini anlaşılır kılmaya imkân sağlamaktadır.

Bu tartışma kapsamında bu çalışmada, kırsal göçmenin asli-menşe ve hedef-menzil mekânlardaki çoklu etkileşim ve sosyalleşme süreçleri anlaşılmasına çalışılmakta, kırsal göçmenin memleketine duyduğu aidiyet ve bağlılık dikkate alınarak “göçmenin hayatını sürdürmesinde kesin kopuşları mı yoksa geriye dönüşleri mi yaşadığı” sorusuna cevap aranmaktadır.

Metodolojik anlamda çalışmada, yukarıdaki eleştirilerden de anlaşılacağı üzere devam eden göçmenlik hâllerinin pozitivist paradigma ile kesin bir yorumu yapılmamakta, anlamacı (verstehen) ve nedensel etkileşimci realist bir paradigma izlenmektedir. Böylelikle bu süreç, yoğun araştırma (Sayer, 2016, ss. 298-299) usullerine bağlı kalınarak “nedensel bir sürecin işleyiş mekanizması için daha iyi bir anlayış sahibi olmayı” (Cole, 1999, s. 118) sağlayan nitel araştırma stratejilerinden faydalanılarak yürütülmektedir. Bu amaca matuf olarak bu çalışmada, kendileriyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilen 81 katılımcının geçmiş ve güncel hayatları hakkındaki beyanları esas alınmaktadır.

Verilerin toplanması kapsamında kendileriyle mülakat gerçekleştirilecek katılımcıların belirlenmesinde amaca uygunluk (kasti-amaçlı) örneklem seçiminin ilkelere dayalı olarak göçmenliklerinin asli vasıfları, göç etme sebepleri ve hâlihazırda nerede ve hangi şekillerde bir ikamet biçimine sahip oldukları dikkate alınmıştır. Çalışma bulguları Rizeli kırsal göçmenin geriye dönüş ve bağlılığını sürdürme hikâyesi üzerine inşa edildiğinden, katılımcılarda Rize’de doğmuş olmak, çocukluğun belli bir süresinin Rize’de geçmiş olması, göç etmiş olan anne ve babanın bir çocuğu olarak göç edilen yerde doğmuş ancak asli-menşe olarak görülen Rize’ye gidip gelinerek bağlılık tesis edilmiş olması, Rize’de doğulmuş olmasına ve göç kararının bizatihi verilememesine rağmen irtibatın sürdürülmesi gibi temel nitelikler aranmıştır. Kendileriyle mülakat yapılabilecek muhtemel katılımcılara kartopu örnekleme (snowball sampling) ile ulaşılmış böylelikle bir safhada kendileriyle mülakat yapıldığı için katılımcı olan bireyler bir başka bireye ulaşmada kapı tutucu (gate keeper) da olmuş, kendilerinden başka muhtemel katılımcılar için tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Verilerin analizi hususunda, ses kaydına alınan mülakat ve gözlem notları metne dönüştürüldükten sonra sırasıyla “dikey” ve “yatay” şekillerde okunmuştur. “Dikey” okumalar, bilgisayar üzerinden yapılırken metinlerde önemli görülen belirli bölümlerin altı çizilerek bu ve benzeri bölümler önem derecesine göre farklı kalınlıklara ve renklere dönüştürülerek “basit/yalın ön kodlama” yapılmıştır. Mülakatların kendi aralarında ilişki ortaya çıktığında ise çoğunlukla “geçici kodlama” tekniğinden istifade edilerek (Layder, 2015, s. 97) hatırlatıcı ve ilişkilendirici notlar alınmıştır. “Dikey” okuma safhası tamamlandıktan sonra her bir bölüm içerisinde-

ki cevaplar, sırasıyla bir araya getirilerek mülakat cetvelinde takip edilen bölümler ve sorular bazında “yatay” okumalar gerçekleştirilmiştir. Böylelikle veriler, “eksenel kodlama” (Strauss, 1987 akt. Layder, 2015, ss. 98-99) olarak tanımlanan süreç kapsamında, parçalara ayrılmış, daha kapalı ve dar bir hâle dönüştürülmüştür. Bu süreç boyunca, araştırmanın odaklandığı “neden göç edildiği”, “göçmenin bağlılığını sürdürme mücadelesi” ve “bunun için yapmaya çalıştıkları” şeklindeki üç ana kategori bağlamında katılımcıların beyanlarına ilişkin notlar çıkarılmıştır. Ardından katılımcılara yöneltilen soruların odak kısımları ve kavramları dikkate alınarak her bir katılımcının verdikleri cevaplar, ihtimaller olarak kabul edilerek mülakat kümesinden elde edilen veriler çerçevesinde benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle mülakat soruları ile ilişkili alt temalar üzerinden verilerin analizi betimleyici bir biçimde gerçekleştirilerek örüntüler biçiminde araştırma bulguları ortaya çıkmıştır.

Makale, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden müteşekkildir. “Devam eden Geriye Göç” başlıklı bölümde, geriye göç olgusunun mahiyeti üzerinde durulmaktadır. “Gurbet ve Göç Bir Kopuş Mu?” başlıklı bölümde ise ev, nostalji, gurbet ve gurbetçi kavramları dikkate alınarak gurbete çıkmanın veya göç etmenin göçmen nazarında bir kopuşa sebep olup olmadığı tartışılmaktadır. Bir sonraki “Kesin Dönüş Mümkün Mü?” başlıklı bölümde, göçmenin asli-menşe olarak bildiği mekâna kesin bir dönüş gerçekleştirip gerçekleştirmediği irdelenmektedir. “Çoklu Mekân Pratiği” başlıklı bölümde ise terk ediş, kopuş ve geri dönüş arasında birden çok mekânda ve mekânların gerektirdiği hâl, tavır ve eylemle hayatın sürdürülmesinin sebep ve sonuçları dikkate alınarak göçmenin karar verme ve hareketlilik örüntüleri incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanları çerçevesinde temayüz eden göçmenlik hâlleri ve hareketlilik biçimleri anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Geriyeye Göç

Vaktiyle asli-menşe olarak bilinen mekânlardan ayrılıp hedef-menzil mekânlarda en azından bir yıl ikamet ettikten sonra geriye dönüşü ihtiva eden hareketliliğe geriye göç (return migration) denilmektedir (Gmelch, 1980, s. 136; Farrell vd., 2012, s. 32; OECD, 2018). Uluslararası göç literatürü çerçevesinde ele alınan geriye göç hareketliliğinde ağırlıklı olarak ulus devlet sınırları ötesindeki gidiş gelişlere odaklanılmaktadır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2009, s. 24). Çoğunlukla ülkeler arasındaki hareketliliği ele alan geriye göç literatüründe 1960’lardan sonra çok farklı kavram-

lar da öne sürülmüştür.⁷ Ekonomi, nüfus çalışmaları, sosyoloji, coğrafya, kültürel antropoloji, tarih ve etnografya gibi çeşitli disiplinlerde çalışılan (Bovenkerk, 1974, s. 2) geriye göç hareketliliği, ulus ötesicilik (transnationalism) ve karşı kentleşme (counterurbanization) (Mitchell, 2004) kavramları bağlamında da incelenmektedir.

Geriye göç çalışmalarında bazı genellemelerin yapıldığı görülmektedir. En genel manasıyla göç edilen mesafenin kısalığı geriye göçü kolaylaştırırken mesafenin uzaması muhtemel dönüşleri daha da zorlaştırabilmektedir. Aynı zamanda asli-menşe ve hedef-menzil mekânlar arasındaki ekonomik farklar da geriye dönüşleri olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Bovenkerk, 1974, s. 8; İslamoğlu, Yıldırım alp ve Benli, 2014, s. 76).

Geriye göç kararlarının verilmesinde öne sürülen ihtimallerden en genel hâlini Gmelch, üç ana sebepte toplamaktadır (Gmelch, 1983, s. 46): a) Vatansever-sosyal (Patriotic-social), b) Ailevi-kişisel (Familial-personal), c) Ekonomik-mesleki (Economic-occupational). Bu tasnife dayalı geriye dönüşlerde işsizlik, düşük ücretler, toprağın verimsizliği, eğitim ve sağlık imkânlarının yetersizliği, yoksunluk, kıtlık, savaş, terör, baskı ve benzeri etkenlerden ötürü kırsal itici, yüksek ücretler, ucuz ve verimli topraklar, eğitim ve sağlık imkânları ve benzerleri bakımından kentin çekici (Lee, 1966, ss. 49-50) faktörleri etkili olmaktadır. Böylelikle göçmenin asli-menşe mekânlardaki cemaatle yaşamak isteği çekici, hedef-menzil mekânlarda yaşanan sıkıntılar ve uyum sorunları bağlamında itici unsurları ortaya çıkarmaktadır. Makro sebeplerin dışında ailevi-kişisel olarak tasniflendirilen mikro sebepler de göçmeni çoğu kez asli-menşe mekânına ve cemaatine çekebilmekte veyahut buralardan itebilmektedir. Son olarak ise çoğu kez maddi sebeplerden ötürü toprağından ayrılmak zorunda kalan göçmenin geriye dönüş arzusu ve çabası ekonomik-mesleki bir arka planın oluşturulmasına bağlı olmaktadır. Bu bağlamda asli-menşe mekânlardaki güvenceli iş, eğitim, sağlık, sosyal, kültürel ve benzeri imkânların varlığı göçmenin geriye dönüşünü mümkün kılabilir (Gmelch, 1983, s. 6).

Yine literatürde göçmenin başarısını ya da başarısızlığını geriye dönüşün temel motivasyonlarından sayma eğilimi vardır (Cassarino, 2004, ss. 257-274; Carling vd., 2015). Örneğin; neoklasik ekonomi için göçmenin asıl amacı, göç veya gurbette

7 *Return migration, reverse migration, transilient migration, re-emigration, second time emigration, circular migration, repatriation, reverse streams, back migration, counter current, counter flow, reflux migration, remigration, return flow, return movement, cyclical migration, circommuting, circular migration, oscillatory migration, periodic emigration, recurrent migration, short-time migration, homeward migration, retromigration* (Bovenkerk, 1974), (Gmelch, 1980).

başarısızlığa uğramamaktır ve eğer göçmen, hedef-menzil mekândan asli-menşe mekâna dönüyorsa bu bir başarısızlık göstergesidir (Farrell vd., 2012; Cassarino, 2004). İşçi göçünün yeni ekonomisi için de geriye göç ancak asli-menşe mekândan hedef-menzil mekâna gidilip hedeflenenler yerine getirilerek geri dönüldüyse başarılı bir süreci ihtiva edecektir (Constant ve Massey, 2002). Yapısal yaklaşım (yapısalcılık) için de geriye dönme kararı alan göçmen için en önemli motivasyon, göç etmeden önceki imkân seviyesinin daha ötesinde olabilmektir. Geriye göç, bu imkânlarla erişim çerçevesinde başarılı ya da başarısız olarak nitelendirilebilir. Bu yaklaşımları teyit eder şekilde Cerase (1974), geriye dönen göçmenlere yönelik sınıflandırmasında geriye göçü başarısızlığın dönüşü (hedef-menzil mekânda başarısızlık sebebiyle zorunlu geriye dönüş), muhafazanın dönüşü (sürekli geriye dönme ve bunun için sürekli maddi/manevi hazırlık (bkz. Piore, 1979)), emeklilik dönüşü (bkz. Callea, 1986) ve yenilik dönüşü (göç sürecinde edindiği meslek ve becerilerle asli-menşe mekânlara dönüş) olarak dörde ayırmaktadır. Görüldüğü üzere geriye göçü maddi ve somut sebeplere dayandırma ve akılcı hâle getirme eğilimi, uluslararası göç kuramlarında sıkça görülmektedir (Farrell vd., 2012; Cassarino, 2004).

Türkiye bağlamında geriye dönüşlerle ilgili bir tasnifi Tezcan yapmaktadır. Ona göre “kalıcı ve geçici” olmak üzere kentten başka mekânlara doğru bir hareketlilik söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda “yaylaya, bağ evlerine, denize, yazlığa ve tatil köylerine” doğru gerçekleşen hareketlilikler geçici olmaktadır. Bunun dışında ise “kentnin büyümesine, kentin dışına yerleşmeye, emekliliğe, büyük kentlerdeki geçim zorluğuna ve kent dışındaki yerlerde iş imkânlarının oluşmasına” dayalı olarak kalıcı göçler meydana gelmektedir (Tezcan, 1989, ss. 37-42).

Yine Türkiye özelinde yakın denilebilecek bir dönemde yapılmış saha araştırmasına dayanan *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm* adlı çalışmasında Karpat (2003), gecekondu özelinde kırdan kente göç etmiş bireylerin sanıldığı gibi aksine kırla irtibatlarını kesmedikleri aksine kır ile irtibatlarını göç edilen şehirlerde sürdürmeye çalıştıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya konu olan göçmenler özelinde asli-menşe olarak bilinen mekân ve cemaat ile sürdürülmeye çalışılan bağın temelinde çoğu zaman maddi unsurlar yer almamaktadır. Böylelikle özlem, toprağa bağlılık duygusu, hatıralar, anne ve babanın varlığı, kabirler ve benzeri manevi unsurlar irtibatı güçlendirmekle birlikte göçmen, göç sürecinde sıkıntı yaşama ihtimaline karşı asli-menşe mekânda muhtemel geri dönüşlere ilişkin gerekli gördüğü tedbirleri almaktan da geri durmamaktadır (Karpat, 2003, ss. 249-257).

Bu tasniflerin içeriklerinden farklı olarak göçmen her zaman fayda-maliyet bağlamında geriye dönüş ya da geriyle irtibatı maddi unsurlar çerçevesinde düşünme-

mektedir. Geriye dönenler veyahut geri ile bağıını sürdürmeye çalışanlar için düğün, cenaze ve benzeri eylemlerle ön plana çıkan aile ve akrabalık ilişkileri, hasat işleri, temiz hava, doğal hayat, hatıralar, eş-dost gibi vesileler, asli-menşe mekân ve cemaat ile irtibatın sürdürülmesine kaynaklık eden somut göstergeler olmaktadır (Bovenkerk, 1974, s. 21; Gmelch, 1980, s. 139; Karpat, 2003, ss. 253-257, 267; Farrell vd., 2012, s. 34; Carling vd., 2015, s. 19). Bu bağlamda geriye dönüş ve geriyle sürdürülme istenen bağın hesap edilebilirliği çok güç olmaktadır (Gmelch, 1980, s. 135).

Bilhassa asli-menşe mekânda sahip olunan toprak, ev gibi gayrimenkullerin varlığı, maddi bir kazanç sağlamasa bile göçmenin irtibatını canlı tutacak unsurlardan olmaktadır (Gmelch, 1983, s. 7). Çünkü akılcılığın, fayda-maliyetin, kâr-zarar hesabının dışında toprak, kimlik, aidiyet, beka arasında göçmen tarafından irtibatlandırılmış çok güçlü bir bağın varlığı ön plana çıkmaktadır. Sadece Türkiye’de değil başka ülkelerde de insanlar asli-menşe olarak bildikleri topraklarıyla ilişkilerini canlı tutmak için gayret göstermekte ve bu bağlılık mücadelesini büyük ölçüde arkadan gelen nesilleri için gerçekleştirmektedirler (King, Christou ve Ahrens, 2011). Bu bağlamda King, geriye dönüş biçimlerini arada bir (occasional), düzenli (periodic), mevsimlik (seasonal), geçici (temporary) ve kalıcı (permanent) şeklinde tefrik etmektedir (King, 1978, s. 4).

Son dönemde gerçekleştirilen saha araştırmalarına göre ikinci veya üçüncü nesil göçmenlerde asli-menşe olarak görülen toprak ve cemaatten giderek uzaklaştığı (dissimilation from origins) da öne sürülmektedir (Güveli vd., 2016, s. 5). Bir yandan asli-menşe mekândan uzaklaşma diğer yandan ise asli-menşe mekâna yaklaşma gündeme gelmiş olsa dahi göçmen, zaman, mekân ve şartlara göre akılla duyguların iç içe geçtiği şekillerde kararlar alabilmektedir. Dolayısıyla göçmenin geriye dönüş ve geri ile olan irtibatı kesin bir şekilde formüle edilemeyecek aksine sürekli olarak anlaşılma meyyal bir konu olarak dikkatleri çekecektir.

Gurbet ve Göç Bir Kopuş Mu?

Memlekete bağlılık, özlem, aidiyet ve benzeri hasletleri yaşatma mefhumu, sadece kendilerini Rizeli olarak tanımlayan veyahut Rizeli anne babanın çocuğu olan katılımcılardan meydana gelen mülakat kümesi bağlamında geçerli olmamaktadır. Aynı zamanda yalnız Türkiye’de değil dünyanın başka yerlerinde de insanlar, asli-menşe olarak bildikleri mekân ve cemaat ile irtibatlarını canlı tutmaya gayret göstermektedirler. Ancak bu çalışmada, göçmenin, bizatihi terk etmeden ziyade “gurbete çıkmak” olarak nitelendirdiği geçici bir ayrılığı da dile getirdiği görülmektedir. Böyle-

likle senenin büyük bir kısmını asli-menşe mekândan ve cemaatten uzakta hayatını sürdüren bireyler dahi kendilerini tipik bir göçmen olarak görmemektedirler:

... Biz, göç etmek için göç etmedik. Ben, göçü biraz farklı anlıyorum tabii. Sizin literatürde bizimki de göç sayılıyor da. Yani göç etmek için göç diye bir şey var. Bizimkisi aslında göç değil ben buradan (Rize'den) hayatımda göç etmeyi hiç düşünmedim. Ama fiilî olarak olan şey göç. ... Yani göç, göç için yapılan bir şeydir. Mecburiyetten olur, harptir, darptır, bir aile içi sürtüşmedir vesaire her neyse yani. Göçmen psikolojisi diye bir şey var. ... Mesela; ben, hayatımda hiç göçmen psikolojisi hissetmedim. Göçmen tanıdım ama. Göçmenlerin psikolojisi bambaşkadır. Göçmenler çok çalışkan olur, çok tedirgin olur, çok riyakâr olur çünkü yeri, yurdu yoktur. Döneceği yer yoktur. Biz, böyle bir şey hiç hissetmedik. Burası (Rize) duruyordu. Biz, göçmen değiliz yani. ... Bu biraz da Türkiye'nin sosyal yapısı ile alakalı bir şey. ... Şimdi mesela; Batı'da taşra denen şey, bizde taşra değil. Bizim taşra, şehre çok daha kolay intibak ediyor, şehri dönüştürüyor gerçi. ... Bu belki şeye de yansıyor, taşradan şehre giden kendisini oranın yabancı hissetmiyor, şehir de onu tamamen yabancı olarak görmüyor. ... Onun için Türkçede Diyarbakır'dan İstanbul'a göç etmiş adama göçmen denmez. Böyle bir kullanım yok yani. Adam Kırım'dan, Çeçenistan'dan, İran'dan, Turan'dan, Azerbaycan'dan, Bulgaristan'dan, oradan, şuradan geldi buna biz göçmen deriz. ... Türkçede hâkim olan göçmen kullanımını bu değil yani. ..." (Erkek, emekli akademisyen)

Sahiplenilen topraktan tamamen kopukluk da söz konusu olmasına ve uzakta kalınmasına rağmen toprağa ve cemaate yoğun bir biçimde özlem ve hasretin yaşandığı katılımcılar tarafından beyan edilmiştir. Koptuğunu kabul eden ancak dile getirmede ve ifşa etmede zorluk çekenlerin asli-menşe yerden kopuşu kabul etmemeleri ve bu durumu kendilerine yakıştıramamaları, hedef-menzil mekânlarda belirli türden savunma mekanizmalarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu savunma biçimlerinden ilki, tipik bir göçmen vasfının kabul edilmeyerek asli-menşe mekânın ağırlığı ön plana çıkarılarak hedef-menzil mekânlar için gurbet ve kendileri için gurbetçi sıfatı ön plana çıkarılmaktadır. Bu maksatla göçmen bireyler; "biz göçmen değiliz, bizler göç etmedik, arkamızdakileri terk etmedik eğer bir şey denilebilecekse bizler gurbetçiyiz" şeklinde beyanlarda bulunmuşlardır:

Öyle bir şey hiç olmadı. Ben, Rize'den ayrıldım, İstanbul'a göç ettim duygusu bana çok uzak. Kendimi İstanbul'a göç etmiş gibi değerlendirmiyorum. Bizim şu anda bütün aile şeyi orada (Rize'de). Evimiz orada, bağımız, bahçemiz orada. Dostlarımız, arkadaşlarımız, kalan hısımlarımız orada. Biz, şimdi İstanbul ve Rize'de yaşayan insanlarız. Rize'yi bırakıp İstanbul'a göç etmiş değil de iki tarafta da ayağı olan bir insan olarak kendimi göçmen olarak değerlendirmiyorum. Göçmen tabiri, bana soğuk da geliyor." (Erkek, kütüphane ve müze müdürü)

Bir diğer savunma biçimi ise göçmen için olağan ikamet yerlerindeki “güvenli bir liman” olan hemşehri dernek ve vakıflarında bulunulması, geriye dönüşün mümkün olmadığının bir karşılığı olmaktadır. Böylelikle göçmen, hedef-menzil mekânda asli-menşe mekânı cemaatiyle yaşatmaya çalışmaktadır. Kent içerisinde de kendinden bildiği cemaati korumaya, onlarla birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde olmaya gayret göstermektedir:

... STK'ların, Rize'ye olan bağlılığın sürdürülmesinde çok önemli olduğunu düşünüyorum. ... İstanbul'un kendine has bir kent kültürü var. Farkında olmadan insanlar bu kültürden etkileniyor ve asli olan değerlerini, kültürlerini yitirebiliyor. Biz, dernekler olarak kendi yerel değerlerimizi, kültürümüzü unutturmadan, bunların doğrularını kente taşıyarak, bunları da kent kültürüne entegre ederek kent içerisinde aslen Rizeli kimliğiyle bir renk olduğumuzu ifade edebilmek. ... Dernekler olarak Rize'ye kesin dönüş veyahut irtibatın canlı tutulması gibi öncelikli bir hedefimiz yoktur. Asıl maksat, kentte Rizeliliği devam ettirebilmek. Daha çok manevi unsurları canlı tutabilmek ve arkadan gelen nesle bunları öğretip devredebilmek, yaşamasını daim kılmaktır. ... Ben, geriye dönüşü hedef edinen bir Rize derneği bilmiyorum. ... Biz, artık İstanbulluyuz. ... Aslen Rizeli ve Rize kültürü ile yoğrulmuş biriyiz. Biz, bu kültürden besleniyoruz. Rize ile ilgili bir şeyden heyecan duyuyoruz. ... Dernekler deyince akla ne geliyor? Etnosentrizme kayan, tamamen mikro milliyetçiliği çağrıştıran, bağlarına, üyelerine bu duyguları aşıl原因 bir yapı olarak algılanıyor hemşehri dernekleri. ... İstanbul'da öteki olmayan, şehirle bütünleşebilen Rizeli, bizim gayemiz budur. Yerel değer ve kültürümüzü kaybetmeden, bunu kentin bir unsuru hâline getirerek marjinalleşmeden, akışı sekteye uğratmadan bu değer ve kültürümüzü kent kültürüne entegre ederek yaşamak. Hem kent kültüründen bir şeyler öğrenmek hem de kent kültürüne katkı yapmak. ... Biz, ... (dernek ismi) olarak etnosentrizmi çağrıştıracak hiçbir projede yer almak istemiyoruz. Bütün değerlerimize sahip çıkmak istiyoruz. ... Yaptığımız projelerde toplumun bütününe katkı sunacak içerikler hazırlamaya, gerçekleştirmeye çalışıyoruz. ... Sadece Rizelilere yönelik olmaması gerekir. ... Değerlerimizi, marjinalleşmeden şehirde yaşayarak bizi asimile olmaktan da kurtaracak. ... Dernek faaliyetlerimiz, eskiden hep kendi içimize kapanıktı. Ama şimdi farklı bir yaklaşım benimsiyoruz. Kardeşlik hukukunu geliştirmeye çalışıyoruz. Yaptığımız faaliyetlerin, bütün topluma yönelik olmasını istiyoruz. Bunları yaparken de Rize'yi unutturmadan, Rize'yi tanıtarak yapmak istiyoruz. ... ” (Erkek, dernek başkanı)

Türkiye'deki birçok büyük şehirde bu türden asabiyetlerin varlığı bilinmektedir. Ancak asli-menşe mekândan hedef-menzil mekânın lehine bir kopuşun yaşanıp yaşanmadığı, hedef-menzil mekânda doğup sosyalleşen nesil de dikkate alındığında her daim sorgulanması gereken unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanları doğrultusunda asli-menşe mekândan kopuşun olduğu ve olmadığı şeklinde iki ana örüntü ortaya çıkmaktadır.

Rize'den kopuşun olmadığına dair beyanlarla ortaya çıkan örüntüde derin bir özlemin etkisiyle katılımcılar; kopuşun olmayışını, arkadan gelen neslin kopmaması için gerekli görülen tedbirlerin alınması, kesin dönüşün kopmamamın bir gerekliliği olarak görülmesi, kopmamak için başka yerlerdeki imkânların tercih edilmemesi, Rize'den farklı bir yerde yaşanmasına rağmen sürekli Rize ile ilgili şeyleri takip ederek zihnen kopuşun engellenmesi, hatıraların ve doğal hayatın kopuşa sebebiyet vermemesi gibi birtakım nedenlere bağlamaktadırlar:

Biz, Rize'yi, köyü hiç boşlamadık. ... Mesela; benim başka imkânlarım oldu, başka arkadaşlar hep yer aldılar, ben düşündüm ki Rize'ye dönmeyiz diye ben yer almadım. ... Başka yerden yer alırsam burasını boşlarız diye ben yer almadım. Arkadaşlarım hep bana baskı yaptılar Adapazarı'na gidelim, Trakya'ya gidelim diye ben hiçbir yere gitmek istemedim, Rize'den ayrı kalırım diye. Çocuklar oralara alışır, daha Rize'ye gelmek istemezler, gelmezler diye almadım başka yerlerden arazi falan. ... (Erkek, emekli)

Bir diğer örüntü ise kopuşla ilgili olmaktadır. Bu bağlamda bizatihi kopuşun yaşandığı zikredilmekle beraber çok küçük yaşlardan itibaren Rize ile olan mesafeli ilişki sebebiyle kopup kopmama arasında kesin bir algıya varılamamış olması da katılımcıların bazıları tarafından dile getirilmiştir.

Bu örüntülerin dışında ise göçmen çok genel bir biçimde asli-menşe ve hedef-menzil olarak bildiği mekânlar ve buralardaki cemaat arasındaki mesafeyi korumak istemektedir. Bunun en temel sebebi ise geride bırakılana, özlem duyulsa da artık eski gözle bakılamamaktadır. Çünkü vaktiyle bakılan gözler ile hedef-menzil yerden bakılan gözler aynı şeyleri görememektedir (Berger ve Mohr, 2018, s. 226):

Köyden ayrılmak bir bakıma mecburi bir kopuş gibi oluyor. Ama bir taraftan da özlem olduğu için sanki kendimi o tarafa daha yakın hissediyorum. Yıllarca görmediğim akrabalarımı bir cenaze, bir düğün vesilesiyle köye gittiğim zaman görünce belki köyde devamlı dursam belki haşır neşir olsam birtakım anlaşmazlıklar husumetler meydana gelecek. Ama onlardan uzak kaldığımız için yıllar sonra görüştüğümüzde o çocukluğumuzdaki ilişkilerimizi hatırlayarak onları bir özlemle anarak daha bir samimi, daha bir içten oluyoruz." (Erkek, dekorasyoncu)

Araştırmaya konu olan Rizeli bireyler özelinde asli-menşe mekânın anlamı ve bu anlam etrafında meydana gelen nostalji, bağlılık, aidiyet, ev, toprak ve cemaat ile sürdürülmeye çalışılan ilişki tamamıyla terk edilmiş yahut temelli geriye dönüşe bağlı olarak değerlendirilememektedir. Weber'in *Ekonomi ve Toplum* (1968) adlı eserinde tefrik ettiği pratik, kuramsal, maneviyatçı ve biçimsel akılcılıklar arasında manevi değerlere yakın düşecek şekilde kurgulanabilecek akılcı bir eylem tavrının kendileriyle görüşülen katılımcılar nezdinde ön plana çıktığı görülebilmektedir. Bu

doğrultuda göçmenin kısa vadede akıl dışı gibi gözükse de uzun vadede bilhassa arkadan gelen neslin toprak ve cemaat ile ilişkisini sürekli kılmak adına üstlendiği külfetler, yaptığı fedakârlıklar akılcı bir tavrın emarelerinden olmaktadır. Böylelikle asli-menşe mekânın ve cemaatin terki, göçmenin zihninde temelli bir kopuşun tezahürü olmamakta aynı zamanda geriye dönüşler de hedef-menzil mekânların göz ardı edilmesine sebebiyet vermemektedir.

Hızlı bir çağın yaşanıyor olması, asli-menşe olarak bilinen mekân ve cemaatin ağırlığının azaldığı şeklinde bir anlayışın yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda açık bir şekilde ifade edilemese de “ev”, bireyler için çoğu kez sadece asli-menşe mekân olmanın yanı sıra varılacak nihai bir menzil olma hüviyetine haizdir. Schuetz’e göre; “ev, insanın ayrı kaldığı, uzakta olduğu zaman geri dönmeyi düşündüğü yerdir. ... Kimisi için baba evi kimisi için ana dili kimisi için aile, arkadaşlar, sevgili, ilk göz ağrısı ...” olmuştur. Dolayısıyla ev, “ondan uzakta yaşayan ve geriye dönen için çok farklı anlamlar ihtiva etmektedir” (Schuetz, 1945, s. 370).

Bilhassa ev olarak kabul edilen asli-menşe mekândan ayrı kalanlar için geride bırakıldığı düşünülen mekân ve cemaat ile “nostaljik bir kimlik” göçmen tarafından inşa edilmektedir (Al-Ali ve Koser, 2002). Göçmenin kendince geliştirdiği nostalji hissiyatı geçmişe duyduğu özlemle ilişkili olsa da esasen gidilen hedef-menzil mekân ve ilişki kurulan cemaat ile asli olarak kabul edilenler arasındaki ayrımın kabul edilmesiyle ilişkili olmaktadır (Boym, 2009, ss. 37-38). Kendileriyle görüşülen katılımcılar ve muhtemeldir ki birçok göçmen için asli-menşe mekân ile kurulan ilişki zaman, mekân ve şartlara göre değişkenlik içermektedir. Zaman zaman akılcı zaman zaman akıl dışı olarak nitelendirilebilecek kararların yanı sıra akılla duyguların iç içe geçtiği karar ve eylemleri ön plana çıkan göçmen tavrını “tek ve kapsamlı” bir kuram çerçevesinde ele almak ve bu bağlamda uzun vadeli bir kuramın tesis edilmesi hayli güç olmaktadır (Kunuroğlu, 2015, ss. 116-117; King, 2012; Portes ve Rumbaut, 2006; Massey vd., 1993, s. 432).

Kesin Dönüş Mümkün Mü?

Muhtelif sebeplerle bir yerden başka bir yere göç eden veyahut gidip de dönmeyi planlayarak gurbete çıkan insanların asli-menşe olarak gördükleri mekânlarına dönüşleri göç literatürünün hâkim anlayışı tarafından çoğunlukla imkânsız ya da zor bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Bu söylemi haklı çıkaracak şekilde kesin dönüş yapamayanların ve yapmak istemeyenlerin dâhil olduğu hareketlilik biçim-

leri olmakla birlikte esasen kesin olarak geriye dönüş yapan ve kesin dönüş yapılamasa bile asli-menşe ve hedef-menzil mekânlarda hayatını sürdürmeye çalışan insanların var olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda kendileriyle görüşülen katılımcıların beyan ve eylemleri çerçevesinde asli-menşe mekâna kesin bir dönüşün olup olmamasıyla alakalı olarak birtakım örüntülerin ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk örüntü, Rize'ye kesin dönüş yapanlardan müteşekkildir. Kesin dönüş hareketliliği, yurt dışından dönüş yapanlar için Rize il ve/veya ilçe merkezine, köye veya Türkiye içinde büyük bir şehre; Türkiye içinde büyük bir şehirden dönenler için ise benzer şekilde Rize il ve/veya ilçe merkezine ve/veya köye doğru olmaktadır. Geriye dönüşlerde tek bir yerde sabit kalma söz konusu olmamakta, olağan ikamet yeri ile irtibat kesilmemekle beraber kent ve kır hayatı da birlikte sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanları bağlamında kesin dönüşe ilişkin birtakım sebepler ön plana çıkmaktadır: Üniversitedeki görevi (öğretim üyeliği, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, idari personel gibi) ve diğer kamu kuruluşlarında çalışmak için dönüş yapanlar, turizm sektöründe yüksek meblağlara çalışırken çok daha düşük gelirler olmasına rağmen doğal hayat ve aileleri için dönenler, vaktiyle Rize'den ayrılp belli bir müddet Rize dışında çalıştıktan sonra belli bir yaşa gelince dönenler, tayin-atama sebebiyle dönenler, bürokratik ve siyasi nedenlerle dönenler, emekli olduktan sonra dönenler, çocukları için dönüş yapanlar, ailevi sebeplerden (evlilik ve benzeri) ötürü dönenler.

Bundan başka Rize de dâhil olmak üzere farklı zamanlarda birden çok mekânda hayatını sürdürenler de olmaktadır. Bu örüntüde olağan ikamet yeri hedef-menzil mekân olan göçmenin yılın belirli zamanlarında şartlara göre Rize il ve/veya ilçe merkezindeki veyahut köydeki meskenlerinde kaldığı, sabit ve tek düzen bir hayatı sürdürmediği kendileriyle görüşülen katılımcıların kahir ekseriyeti tarafından dile getirilmiştir. Kent ve kır hayatını birlikte sürdürme arzusu çerçevesinde hatıraların çekiciliği, yaşanması ve arkadan gelen nesiller için yaşatılmaya çalışılması belirgin olmaktadır. Bu doğrultuda “ne yardan ne serden” misali göçmen çoklu mekânda hayatını sürdürme arzusunu taşımaktadır:

Belli bir standardı yaşadktan sonra tamamen köye dönmek olmuyor, olmaz da. Belli bir şeye gelmişsin, tamamen köy hayatına adaptasyon zor. Yaştan dolayı da kırsal yaşantıya ulaşman zor. Şu an çoğunun yaptığı gibi havalar ısınınca köylük kısma, kış olunca hareket kısıtlaması, hastalık vesaire derken merkeze yakın oturmak gerekiyor. Şu anki düşüncemiz de o şekilde. (Erkek, denizci)

Köydeki durum on iki ay yaşamaya müsait mi? Ona bakarım. Yetmiş yaşına geldiğinde alaturka bir tuvalete oturma şansın yok. Mecbur alafranga tercih edersin. Köyde rahat bir ortam hazırlayabiliyor musun? Yirmi dört saat sıcak su akıtabiliyor musun? Asgari konforu olan bir yeri tercih ederim. Kışın, bir de kimse kalmıyor, yalnızsın, hastalığı, ustalığı var. Kar yağar, yollar kapanır, yol açılmaz. İnsan sayısı az olduğundan dolayı tercih edilmeyebilir. Merkezde bir dairede yaşamak tercih edilebilir. İsim Rize’de olsa köyde kalmam, merkezde bir dairede kalırım. ... Mesela; cuma akşamı köye çıkarsın, pazar akşamı inersin eve. Tatillerde yaparsın bunu. Doğayla, toprakla sakin bir şekilde hayatını sürdürürsün. (Erkek, orta düzey yönetici)

Böylelikle bir yandan “yeni sağılmış sütü, dalından koparılan meyveyi, taze sebzeleri, temiz havayı” (Önder, 2011, s. 243) özleyen göçmen, diğer yandan ise kent hayatının imkânlarını da göz ardı edememektedir:

Livaze, hem şehirde yaşıyorum diye kendini köylülerden üstün görüyordu hem de şehirde yaşamanın zorlukları üzerine konuşur dururdu. Şehrin imkânlarını kullanmıyoruz diye canı sıkılıyordu ama yine de her gün ahıra, tarlaya gitmediği için şehirdeki yaşantıyı seviyordu (Özkan, 2017, s. 84).

Dolayısıyla hedef-menzil mekânın şartlarına alışan göçmen için asli-menşe mekân artık hayatın sürekli olarak devam ettirilmesi için zor bir yerdir. Bu durum, asli-menşe mekândan kesin bir kopuşu da ifade etmemekle beraber göçmen için ise büyük ihtimalle süresi belli olan “seyirlik” bir ilişkiye dönüşmüştür (Febvre, 1995):

... Hemşin’de bir şart var. Hemşinli, ya okumak için ya da çalışmak için gurbete çıkar. Gurbete çıkan parayı kazanır, Hemşin’de yer. O zamanlar bu, bir slogandı. Ama şimdi değil. Ben öyle çalıştım, kazandım, Hemşin’e yatırdım. ... Biz, çok fakirdik. Ben, çalışmaya başlayınca biz normal bir gelire sahip olduk. ... Askere gidinceye kadar hep Hemşin’e para harcadım. ... Hemşin’e çok arzu ederim gitmek ama şimdi de en fazla on gün kalabilirim. Sıkılırım. ... (Erkek, sanatkâr)

Bağlılığın sürdürülmesi yönünde bilhassa arkadan gelen nesiller adına kısıtlı vakitler için dahi olsa asli-menşe mekâna gidiş geliş eşlere, çocuklara, torunlara, kentin çekici ve kırın itici unsurlarına ve benzerlerine karşı bir mücadele olarak sürdürülmeye çalışılmaktadır:

Eşim Elazığlı olduğu için o çatışmayı yaşıyoruz. Yaz sezonu geldiği zaman oraya mı gidelim buraya mı gidelim. Oraya daha çok gidiyoruz, buraya daha az gidiyoruz. O şeyi yaşıyoruz. ... (Erkek, denizci)

Babamın büyükbabası Ali Dedem, Berlin’de sinema açıyor. O, bir şekilde kapanıyor. Amcaoğlu ile birlikte gidiyorlar, batıyorlar. Ali Dedem, 1915’te dönüyor Çamlıhemşin’e. O zamanki ismiyle Hemşin tabii. Bütün bu bilgileri, nüfus kaydı bilgilerine göre söylüyorum. 1922’de

de ölüyor. Daha evvelde eşini Çamlıhemşin'e bırakıyor 1911-1912'li yıllarda. Büyükbabam, 1906'da Berlin'de doğuyor. 1912'de Ali Dedem, oğlunu Hemşin'e getiriyor. Benim yorumum, eğitim zorluğu olur diye yapıyor bunu. Belki Türkçe öğreysin, annesinin yanında iyice yabancılaşmasın diye yapmıştır. Dedemler, toplam dört kardeşler. En büyük bir ağabeyi var: Musa Sadık. O da gene orada (Polonya) doğuyor. Tam yerini bilemiyoruz tabii nerede doğduğunu. Ben, büyükbabamın ifadesinden biliyorum; "ben Berlin'de doğmuşum" diye. Ama diğerleri de Rusya'da doğuyor. Rusya dediğimiz o günkü Rusya bugünkü Polonya. Temel diye bir kardeşi var o da gene orada (Polonya) doğuyor. En küçük kardeşleri Zafer, Hemşin'de doğuyor ama ölüyor küçükken yedi yaşındayken. Temel (ikinci kardeş) devamlı Hemşin'de yaşıyor. O, zekâ anlamında biraz geri. Musa Sadık, Kırıkkale silah fabrikasında çalışıyor. Büyükbabam da asker kökenli, albay emeklisi. Buraya (Türkiye'ye) döndükten sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne giriyor. Oradan mezun oluyor topçu olarak. 1978 yılında emekli oldu. Annesi yabancı olduğu için ordudan atarlar endişesiyle memleketine pek fazla gidemedi. Ancak emekli olduktan sonra gitmeye başladı. Onun için bağı uzak kaldı. Musa Sadık da Kırıkkale'de olduğu için konumu asker olduğu için o da pek fazla memleketine gidebilmiş değil. Onun da bağı kopmuş. Anneleriyle birlikte olamamışlardır yani. Bizim esasında 1992 yılına kadar bir bağ kopukluğumuz olmuş. 1992 yılında babamın öğretmenler gezisi diye bir gezisi vardı. O sene ben de küçüktüm, on yaşındaydım. Bağımızın kurulması (canlanması) öyle olmuştur. ... (Erkek, satış temsilcisi)

Şimdiki örüntüde de görüleceği üzere kesin dönüş için "fırsat kollanmasına" rağmen eşlerin, çocukların, torunların, işlerin-mesleklerin, sosyal ve kültürel çevrelerin sebep gösterilerek geriye dönüp dönmemeye dair kesin bir kararın verilemediği ve sürekli açık kapıların bırakıldığı, kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanlarında görülmektedir. Bu anlamda eşlerinin ve çocuklarının kesin dönüş ihtimaline bakış açıları ve muhtemel bir dönüş hâlinde uyum ihtimalleri açısından çocuklar için yaşları büyüdükçe onların yerine kararların alınmadığı, Rize'de sıklıkla oldukları, sürekli olarak Rize'de yaşamak istememeleri, eğitim ve iş imkânlarının yeterli olmayışı öne sürülmektedir. Bilhassa (kadın) eşlerin Rizeli olup olmamasına bağlı olarak eşlerine destek verip vermedikleri farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda Rize'de yaşamak istemeyenlerin varlığından başka gidiş geliş hâlinde hususi bir evin ve düzenin tesis edilmesini talep edenlerin olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bundan başka ise (erkek) eşleri Rizeli olmayan kadın katılımcıların eşlerini Rize'ye getirme çabası çoğu durumda istedikleri şekillerde gerçekleşebilmektedir:

Eşimin ailesi bile İstanbullu olduklarını söylüyorlar. Sivas'ta toprakları yok. Toprak, bir insanı bir yere bağlayan bir köktür. Toprağı kaybettiğiniz zaman kökünüzü kaybediyorsunuz. Hatta üzülüyorlar niye sattık diye. Bana diyorlar ki ben size gıpta ile bakıyorum, annenizle ilgili toprağa bile sahip çıkıyorsunuz. Mesela; kızıma sorun, şu an nerelisin diye. Sivaslıyım demez, Rizeliyim der. Babası, bu duruma çok üzülüyor. Hiç olmazsa benim ailemin yanında Sivaslıyım de diyor. ... Niçin Rizeliyim diyor? Çünkü ben veriyorum, sevmesini öğretiyorum. Babam, bana bir şey aşılabilirse ben bilemezdim ki. Ben, çocuğumu bu hususta suçlayamam ki. Ben, öğretmedim kendime kızırım. ... (Kadın, emekli muhasebeci)

Bu örüntü içerisine dâhil edilebilecek bir diğer faktör ise olağan ikamet yeri olan büyük şehirlerin göçmenleri asli-menşe mekânlara ittikleri mi yoksa bizatîhi bu mekânların çektikleri mi sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda bir yanda büyük şehirlerin pahalı, kalabalık, yaşanmaz ve zor diğer yandan maddi, kültürel, sosyal ve benzeri niteliklerinden ötürü cazip mekânlar olduğu beyan edilmektedir. Ancak her türlü hercümercine karşı büyük şehirlerin itmediği ve mutlak bir biçimde Rize'nin çektiği birçok katılımcının beyanında ön plana çıkmıştır. Hangi türden itici ve çekici faktörlerin bireyleri hareketlilik içerisine dâhil ettikleri kesin bir şekilde formüle edilemeyeceğinden zaman, mekân ve şartlara bağlı olarak maddi ve manevi saiklere dayalı olarak karar verme süreci boyunca kendince bir fayda-maliyet yaptığını belirten katılımcı şu şekilde beyanda bulunmuştur:

İstanbul'da yaşamanın getirisi de var götürüsü de var. Ağır basması olayı zamana göre değişiyor. Çocuğun okul durumu olursa mecbur büyük şehre gitme olabilir. Rize'ye en somut şekilde gelmeme sebep olan annem ve babam. Onların burada olmaması bağlılık hususunda etkileyecektir. Buradaki ekonomik durumumla İstanbul'daki ekonomik durumum arasında ne kadar fark var? Buna baktım Rize'ye gelmeden önce. İstanbul'da psikolojik olarak açıklık hissettiğim ne? Anne, baba, doğup büyüdüğüm kültür, konu komşu, muhabbet, sosyal ilişkiler. Oradaki durumla Rize'deki durum arasında ne fark olacak? Bu kıyası yaptım. Baktığım zaman ekonomik olarak oluşan açıklıkla kültürel, sosyal ve psikolojik olan faydaları karşılaştırdım. Sosyal, kültürel ve psikolojik olarak daha ağır bastı. Manevi unsurlar maddi unsurların önüne geçti. Rize'ye dönmek daha kolaylaştı. Cazip hâle geldi, diyebiliriz.” (Erkek, bilgisayar mühendisi)

Bu üç örüntünün dışında ise Rize'ye temelli bir dönüşü istemeyenlerin olduğu bilinmektedir. Kendileriyle görüşülen bazı katılımcılar, kesin bir dönüş planları olmamasına rağmen Rizeliliklerini inkâr etmediklerini, yılın belli süreleri kısıtlı vakitler için dahi olsa ailecek Rize'ye gidip kalmak istediklerini ve irtibatlarını kesmek istemediklerini vurgulamışlardır:

... Babam, eninde sonunda emekli olunca köye döneceğimi düşünüyor. Ona, çok açık açık söylemiyorum ama ben, uzun vadede, ben geldim demeyi düşünmüyorum. Bir şekilde evim olsun özellikle yazları, kışları imkân durumuna göre, çalışma ortamına göre, okuyup yazmak için bir yerim mutlaka olsun. Ama ben, defteri kapattım artık köyde yaşayacağım gibi bir şey düşünmüyorum. Bu dediğim gibi bu görevle hiç irtibatsız bir şey. Herhâlde bir yirmi yıldır iş hayatına atıldıktan sonra hep böyle düşündüm. ... Bütün bizden sonra gelecek nesillerimiz de köyümüzü, mezarlarımızı, topraklarımızı bilmelidir. Çocukları, yaşları kemale erdikçe götürüp getirmeye hatta yerleri göstermeye çalışıyorum. Ama çok da mümkün değil ben unuttum, nerede ne var. Ne kadar sürdürülebilir olacak, onu zamanla göreceğiz. Ama köyle irtibatımız böyle. Bir ev var, denk geldikçe, taşıyabildikçe kitaplarınızı bir ay, on beş gün çalışıp orada yeni bir düzenek kurup dönüp gelmek. (Erkek, müsteşar)

Kesin dönüşün mümkün olup olmadığına dair net bir cevabı vermek güç olmaktadır. Ancak kesin bir dönüş mü, dönmemek mi yahut birden çok mekânda hayatın sürdürülmeye çalışıldığı, zaman, mekân ve şartlara göre değişkenlik göstermektedir. Her şeyden önce hareketliliğe dâhil olacak birey ve toplulukların alacakları kararlar, hâkim modernleşmecî anlayışın öngördüğü şekilde doğrusal, mantıklı ve akılcı olmamaktadır. Bu hareketlilik bazen kırdan itilme kent tarafından çekilme bazen de kentten itilip kır tarafından çekilme (intervening obstacle) (Lee, 1966, s. 50) şeklinde vuku bulabilmektedir. Bu itiş ve çekişler çoğu kez hesaplanabilir ve formüle edilebilir olmamakta aksine karar alma süreçlerinde akıl ve duyguların iç içe geçeceği şekilde sonuçlara kaynaklık teşkil etmektedir. Bu durum da bireylerin zihninde bir mekâna toptan aidiyeti tarif ve kategorize edecek şekilde göçmen olup olmama hâlinin ötesinde son durağı olmayan bir algıyı meydana getirerek Bauman'ın (2017) tarifleriyle akışkan modernliği hatıra getirebilecektir. Ancak bu saptama, postmodern bir tahayyüle kapı aralamanın değil aksine modernliğin pozitivist paradigmasına karşıt olabilecek şekilde olması gerekenden çok oları tarif etmeye yönelik bir çabanın tezahürü olacaktır.

Çoklu Mekân Pratiği

Göç etmenin asli-menşe mekânı ve cemaati terk etmeye karşılık geldiği aksine böyle bir eylemin çoğu kez gerçekleşmediği düşünüldüğünde kendileriyle görüşülen birçok katılımcının beyanı son zamanlarda ulus ötesicilik çalışmalarına örneklik teşkil edecek biçimde, hedef-menzil mekânı olağan ikamet yeri olarak benimsemiş olan göçmen özelinde vaktiyle çıkılan asli-menşe mekân ve cemaat ile sürdürülmeye çalışılan bağın çok daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır (Portes vd., 1999; Vertovec, 2009 akt. Bartram, Poros ve Monforte, 2017, ss. 301-307). Bu bağlamda çok daha yaygın hâle gelen saha araştırmaları sayesinde göç literatürünün hâkim söyleminin tersine birçok göçmenin asli-menşe olarak gördükleri mekân ve cemaat ile irtibatlarını koparmadıkları görülmektedir (Faist, 2006, ss. 3-4; Haas, 2008, s. 37). Bu türden bir mücadeleyi sürdürebilmek için ise göçmen bireylerin, asli-menşe ve hedef-menzil mekânlar arasında gidip geldiklerini ve kısa vadeli olarak akıl dışı ancak uzun vadeli bir sürekliliğe karşılık gelebilecek şekilde akılcı biçimde kökenlerine sağladıkları maddi ve manevi unsurların da katkısıyla asli-menşe ve hedef-menzil mekânlar başta olmak üzere bunlardan başka muhtemel mekânlarda, bahsi geçen mekânların gerektirdiği hâl ve tavırlara dayalı sosyalleşmeleri gerçekleştirdikleri ve bağlılıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir (Farrell vd., 2012, s. 34; Alkan, 2011,

ss. 182-183; Faist, 2006, ss. 4-5). Böylelikle göçmen, hedef-menzil mekânda dahi asli-menşe mekâna dair kültürel çeşitliliği ve toplumsal ilişkileri zaman, mekân ve şartlara göre yeniden ve sürekli bir biçimde inşa ederek aidiyet kesp ettiği birden çok mekâna ve cemaate dair kimliğini muhafaza etmeye ve bunları arkadan gelen nesillere aktarmaya gayret göstermektedir:

Bizim amacımız, Rize kabuğunda yaşamak değil. Rizeliliğimizi hissedeceğiz ama bulunduğumuz ortamda bir Afyonlu ile bir Ankaralı ile uyum içinde, modern yaşamı ile haşır neşir olarak yaşamalıyız. Bunu yapıyoruz, bunu yaparken de değerlerimizden kopmamayı hedefliyorum. Bir tulum sesini, çocuklarımız duymalı diye düşünüyorum. Ama caz da bilmem ne de dinlesin ama o Karadeniz müziğini, o kökü unutmamın istiyoruz. Mesela; dernekte, her pazar kahvaltı veririz. ... Mesela iki saat program yapıyoruz, kimse Lazca dışında konuşmayacak diyoruz. Veya yemeklerimizi sadece Laz yemeklerinden oluşturuyoruz bazı programlarda. ... Biz, bunları memleketimizin bir zenginliği olarak görüyoruz, marjinalleşme anlamına gelmiyor. Gelecek neslimiz, bu zenginliği unutmadan yaşasın. Diyorum ki çocuklarınızı yazın, bir ay, on gün, yirmi gün, fırsat buldukça anneanneye, babaanneye gönderin, orada (Rize'de) yaşasınlar. ... Sadece Karadeniz müziği yapan, kadınlı erkekli bir topluluk kurduk dernekte. ... Dernekte tulum dersi verdiriyoruz, çalmayı öğrensin, dinlemeyi sevsin diye gençler. Eylül'den sonra da horon kursu olacak, bilsin gençler. Nasıl cenazemizde tabuta omuz atıyorsak horon halkasında da eller birleşerek birlikte olabilmeliyiz diye düşünüyorum. ... Bulduğumuz ortamlarda aslımızı, kültürümüzü, geçmişimizi, doğduğumuz yeri unutmadan ve severek yaşamalıyız diye düşünüyorum. Memleketten kopmadan o hasreti ve duyguyu yaşayarak büyük şehre entegre olarak yaşamalıyız diye düşünüyorum. (Erkek, iş adamı)

Göçmen tarafından sürdürülmeye çalışılan aidiyetin tezahürü olarak nitelendirilebilecek en önemli hususlardan biri de asli-menşe olarak bilinen mekânlarda meskenlerin inşa edilmesi veyahut varsa gerekli tadil işlemlerinin gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla çoğu hâlde bir yerden başka bir yere gidiş olarak formüle edilmeye çalışılan göç hareketliliği; dolaşım (circulation), ikinci ev (second home) (Halfacree, 2012), iki konumlu haneler (dual location households), ikili yerleşim (dual settlement), çoklu mekânda melez hayat (multiplace hybrid life), kırdan kente, kentten kıra göç (rural to urban to rural migration) ve kır ötesi hareket (transrural movement) türünden kavramlarla (Öztürk vd., 2018; Öztürk vd., 2014) ilişkilendirilebilecek şekilde akıl dışı olarak görülen ancak göçmen nazarında uzun vadeli değer yönelimli akılcılığa karşılık gelebilecek akılla duyguların iç içe geçtiği karmaşık bir boyut taşımaktadır:

Rize'ye öyle bir aidiyet hissetmedim. Şu bakımdan ben, kendi yolumu, rotamı çizdim. Hayatımı burada (Rize'de) sürdürmem mümkün değildi. Sadece baba toprağı olarak fırsat buldukça ziyaret etme olarak düşündüm. Hatta şimdi olduğu gibi emekliliğimde ev yaptırıp da vaktimi burada geçireceğimi de hiç düşünmemiştim. ... Ben, hep şeyin özlemini çektim Urla, Bodrum ve bunun gibi yerlerde bahçeli bir ev. Maddi durum yeterli olmadı veya sevebileceğim bir yer bulamadım. Bulduğunuz da astronomik şeyler o da bana fazla geldi. ... İşin gerçeğı, arkadaşlarım beni burada ev yapmaya zorladılar. Karadeniz'i ziyaret etmek isteyenler, kalma yeri bulmada sıkıntı çekiyorlar. Arkadaşlarımı misafir edebilmek için yaptım bu evi yani. ... Evi yaptırdım ama her sene gelemeyebilirim o hiç belli olmaz. Şartlara göre on beş gün, bir ay ama kesinlikle dört ay değil en fazla bir ay. Arkadaşlarımla yapacağımız programa göre en fazla bir ay, bir buçuk ay kalıp, süre bitecek. O kadar. Onun dışında düşünmüyorum. Diyeceksiniz ki üç buçuk, dört ay neden durdunuz? O zaman inşaat bitsin diye kalıyordum. ... Şöyle düşündüm; babadan kalma bir toprak, orada bir evim olsun, gittiğimde de rahat kalabileceğim bir yer olsun. İstedüğünüz gibi rahat kalabileceğiniz bir otel bulamıyorsunuz. (Erkek, emekli üst düzey yönetici)

Her şeye rağmen kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanları çerçevesinde kesin dönüş gerçekleştirileme bile toprak ve hatıraların göçmenin irtibatını canlı tuttuğı böylelikle kopuş hissiyatı yaşanmadığı müşahade edilmiştir:

Dönmeme fikri hiç aklımdan geçmedi. O gün de geçmedi, bugün de geçmiyor. Hiç geçmedi çünkü ben her yıl geldim buraya (Rize'ye). Her yıl köye geldim. Elli yıldan fazladır geliyorum köye. (19)63'ten (19)75'lere kadar talebeyiz, bekâriz. Mecburen buradayız. Koşa koşa geliyoruz hem de özleyerek. Evlendikten sonra (19)75-(19)80'lerden sonra buradan kopabiliriz. Hiç kopmadık ve ben, burayı gerçekten seven biriyim. Hiç kimse gelmese, benim buralara gelip buraları koklamam gerekir. Buranın kokusu bana yetiyor. Mesela; dün şöyle değirmen taraflarına gittim. O kokularla çocukluğumu hatırlıyorum. O bana zevk veriyor yani. Dolayısıyla buradan kopmak hiç aklımdan geçmedi. Bu köye gitmem daha gelmem gibi bazen insanlar böyle konuşurlar, bir şeye kızar. İşte daha buraya ayak basmam, bilmem ne. Çok şükür, hiç öyle bir sıkıntı da olmadı. Her yıl, bir hafta da olsa on gün de olsa yirmi gün de olsa. Önceki sene mesela hanımla geldik yirmi, yirmi beş gün durduk. Kurban Bayramı'nı burada yaptık. Sonra döndük, gittik. İlk defa geçen sene gelemedim. Biletimi almıştım, iki gün sonra gelecektim. Onun dışında buraya bağlıyım diyebilirim yani. Seviyorum. (Erkek, emekli akademisyen)

Rize'ye kesin dönüş yapılmış olsa dahi kendileriyle görüşülen bu tasnife dâhil bireyler açısından kır ve kent hayatının birlikte sürdürülmeye çalışıldığı da göz önünde tutulduğunda bilhassa maddi imkânların varlığı ve dünya nimetlerinden haberdar olunması, kent konforuna alışmış olanlar için kırdaki da bu seviyenin aranması sayesinde çoklu yerleşime dayalı olarak geliştirilen hâl, tavır ve eylemler sayesinde zaman, mekân ve şartlara göre birden çok mekânda "son durağı olmayan hayatların" sürdürüldüğü görülmektedir.

Sonuç

Bu makalede vaktiyle asli-menşe mekânından ve cemaatinden ayrılarak gidilen hedef-menzil mekânlarda hayatlarını sürdüren bireylerin ve arkadan gelen neslin asli-menşe olarak gördükleri ev, toprak, cemaat ve benzerleriyle sürdürmeye çalıştıkları bağın anlaşılması hususunda kesin dönüşlerin mi yoksa terk edişlerin mi yaşandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı öncelikli olarak araştırma soruna muhatap olan katılımcıların geçmiş, asli vatan, yurt, memleket, ocak olarak ifade ettikleri Rize ile irtibatları bu çerçevede anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu makattan ötürü kendileriyle görüşülen katılımcıların kahir ekseriyetinin asli olarak gördükleri, tabir ve tasvir ettikleri Rize'den ayrılış sebepleri, şekilleri, geriye dönüp dönememe ihtimalleri ve geleceğe dönük düşünceleri en genel hâliyle kendileriyle yapılan mülakatlar bağlamında öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu türden bir hareketliliği anlayabilmek için modernliğin çoğu kez duygu, bağlılık ve aidiyeti dikkate almayan tavrı karşısında bireyler, karar verme ve eyleme dönüştürme aşamalarında akılcılık, fayda-maliyet, kâr-zarar temelinde hareket etmemekte, zaman, mekân ve şartlara göre bazen pür akıl veya duygu ile bazen de akılla duyguların iç içe geçmiş hâliyle hareket edebilmektedirler.

Öyle ki göçmen, asli olarak kabul ettiği mekândan her ne sebeple çıkmış olursa olsun gittiği ve yerleştiği mekânda kurduğu ilişkiler çerçevesinde yepyeni bir hayatı sürdürmemektedir. Asli-menşe mekânın koşulları, oradaki ilişkiler, duygular, hedef-menzil mekânda kurulan ilişkiler, bu iki mekân ve cemaat topluluklarından kaynaklanan değişimler, ihtiyaçlar ve benzeri şeylerin karmaşık bir hâli, göçmenin her daim yanında âdeta bagaj gibi taşıdığı bir gerçekliği olmaktadır. Yanı sıra her an daha da hızlı bir şekilde küreselleşen dünya nizamı bağlamında imkânların çok daha biliniyor olması, ulusal sınırların ötesinde “son durağı olmayan” hayatların sürdürülebileceği algısının giderek kuvvetlenmesi, Bauman'ın zikrettiği “akışkan modernlik” (2017) ile ilişkili bir mahiyet arz etmektedir. Ancak kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanları bağlamında asli olarak görülen mekân ve cemaat, akışkanlığın ve son durağın olmaması algısına zıt bir biçimde göçmen tarafından terk edilmemesi ve arkadan gelen nesle miras ve emanet olarak bırakılması gereken bir yer ve haslet olarak kabul edilmektedir. Terk etmeme hususu ise göçmen nazarında sürekli olarak Rize sınırları içinde yaşamayı ihtiva etmemekte ancak kati surette kesin bir dönüş de karşılık gelmemektedir. Bu bağlamda kendileriyle görüşülen katılımcıların kahir ekseriyeti, çoklu mekânda gerekli görülen hâl, tavır ve eylemlerle hayatlarını sürdürmeye çalıştıklarını ve bunu yapmaya çalışırken iktisadi getirisinden çok götürüsü olmasına rağmen tarım faaliyetlerini (özellikle çay hasadı) yürütmeye gayret gös-

terdiklerini, asli olarak gördükleri mekânlarda var olan meskenleri onararak, yoksa yenilerini inşa ederek kökenlerine olan bağlılıklarını devam ettirmeye ve esas olarak bu duyguları arkadan gelen evlatlarına intikal ettirmeye çabaladıklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda kendileriyle görüşülen katılımcıların beyanlarında az da olsa geriye dönüşler olmakla birlikte çoğu kez kesin bir şekilde geriye dönülemediği ancak buna rağmen “ana vatan”, “ocak”, “yurt” ve benzeri biçimlerde nitelendirilen asli topağın terk edilmediği müşahede edilmektedir.

Asli-menşe ve hedef-menzil mekânlar arasında bilhassa kültür ve aidiyet bakımından çoğu kez bir sıkışma hâli yaşayan göçmen, kendisini göç literatürünün tarif ettiği şekliyle tipik bir göçmen olarak görmemekte olsa olsa gurbetçi tabirinin kendileri için münasip bir sıfatlandırma olduğunu beyan etmektedir. Asli-menşe mekân ve cemaatten tamamen kopulmadığı ancak asli-menşe mekân ve cemaate de tamamıyla bağlı olunmadığı yönünde beyanların olması, “elbet bir gün geri dönüleceğini” dile getiren tipik gurbetçi vasfının da yerine getirilmediğinin bir göstergesi olmaktadır. Çünkü geriye dönüş ve geriye olan irtibatın sürdürülmesi eşler, çocuklar, torunlar, iş-meslek, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve benzeri etkiler nedeniyle kesin olmayan beyanların göçmen tarafından öne sürülmesini çok daha görünür kılmaktadır.

Bir yandan doğup büyünülen mekândan farklı şehirlerde sürdürülen hayatın ihtiva ettiği yoğun hayat ritminin yerine sakin bir ortamın, toplumsal kaynaşmanın, yakın ilişkilerin, hatıraların, doğal hayatın tercih edildiği ve bunlara duyulan özlemin etkisiyle olağan ikamet yeri olan büyük şehirlerden asli-menşe mekânlara bireyler “itilmekte” diğer yandan ise doğup büyünülen mekândan farklı olarak hedef-menzil mekânlarda var olan maddi ve manevi imkânlar bireyleri büyük şehirlere “çekmektedir”. Zaman, mekân ve şartlar bireyleri bazen kırdan itip kentlere çekmekte bazen de kentten itip kıra çekmekte, bu itiş-çekiş tek taraflı olmamakta, birbirini besleyecek, iç içe geçecek ve bazen engellerle karşılaşılacak (intervening obstacle) (Lee, 1966) şekilde çoğu zaman karmaşık biçimlerde bireylerin bir yerden başka yerlere gidip ve dönüşleri makro sosyolojinin, modernleşmeci yaklaşımın ve en genel göç literatürünün kategorize, tarif ve formülize etmeye çalıştıkları hâliyle gerçekleşmemektedir. Bu bağlamda kısıtlı, sürekli veyahut tamamıyla geri dönerek doğulan ve büyünülen mekânlarda hayatın sürdürülme gayret ve mücadelesinin olduğu ve bu bağlılığın arkadan gelen nesle aktarılabilmesi için çaba sarf edildiği ön plana çıkmıştır. Göçmen mücadelesini, çoğu durumda birden çok mekânda, mekânların ve cemaatin bağlamına münasip birden çok hâl ve tavırla sürdürmeye çalışmaktadır.

Böylelikle kesin dönüş ya da terk edişlerden ziyade yaygın hayat örüntüsü olarak en az iki konumlu hanelerde (dual-location households), ikinci ev (second home) kavramına denk gelecek biçimde, o mekânların gerektirdiği tavır ve davranış biçimleriyle göç hareketliliğine dâhil olunarak çoklu mekânda melez hayat (multiple hybrid life) biçimleri görülmektedir (Öztürk vd., 2018; Öztürk vd., 2014; Hal-facree, 2012, s. 212; Green vd., 1999). Fakat ikinci ev kavramıyla ilgili literatürün ağırlıklı olarak üzerinde durduğu hâliyle tatil ve turizm maksatlı bir geriye dönüş veyahut kırdaki hayatın sürdürülmesi biçiminden (Urry, 1995, s. 191) farklı olarak mülakat kümesinde yer alanlar arasında asli, menşe, kaynak, toprak, vatan, memleket, ocak, yurt ve benzeri tariflerle ifade edilen mekânların korunup kollanması, hatıraların canlandırılması, oradaki cemaatle ilişkilerin sürdürülmesi ve arkadan gelen nesle bu hasletlerin aşılacak istenmesi (Stedman, 2006) maksatlarıyla irtibat, Rizeli göçmen tarafından türlü şekillerde sürdürülmektedir. Bu bağlılık ve aidiyet hâli sadece asli mekânlar için söz konusu olmamakta, hedef yerlerde de ulusal veya uluslararası hemşehri dernek ve vakıfları aracılığıyla aidiyet ve bağlılık dirençleri göçmen tarafından gösterilmektedir (Faist, 2006, ss. 4-5; Karpat, 2003). Bu biçimiyle ulus ötesiciliğin (transnationalism) varsayımlarıyla bireylerin beyanları ilişkili olmaktadır.

Dolayısıyla bireylerin zaman zaman geçmişe giderek zaman zaman geçmişini anlarına taşıyarak sürdürmeye, korumaya ve arkadan gelen nesillere öğretmeye, aktarmaya gayret gösterdikleri hasletleri, bir yandan yenilenen ve sürekli güncellenen mekânda cemaatle yaşatmaya çalıştıkları diğer yandan ise cari durumu ve düşüncesi ile çoğu zaman fiziken ve ruhen esasen hasretini çektikleri, özlemini duydukları ve nostaljisini yaptıkları asli mekâna ve cemaate tam manasıyla geri dönmeye de daimî şekilde istekli olmadıkları görülmektedir. Böyle bir manzaranın ortaya çıkmasında ise bireylerin sahip olduğu zaman ve mekân sınırı tanımayan ve “son durağı olmayan” bir hayat anlayışı etkili olmaktadır.

Lives Without a Last Stop

Rural Migrant, Return Migration, and Practice of Multiple Place

Cenk Beyaz

Introduction

The classical migration literature, which generally focuses on going from the place of origin to the destination, assumes migrants who migrate from rural to urban areas to have generally left the place and community they are considered to originate from and to have weakened their contact with them (Ravenstein, 1885; Stouffer, 1940; Petersen, 1958; Lee, 1966; Todaro, 1976; Piore, 1979; Massey et al., 1993). Different from this mainstream expression now exists a tendency to focus on micro-processes rather than macro-cases in order to understand and explain the effect of migrants' actions and context on the migration process. Thus theories focusing on the possible continuity of a migration movement have gradually become more remarkable in the literature on migration (Massey et al., 1993, p. 432; Faist, 2006; Haas, 2008; Castles & Miller, 2008; Vertovec, 2009; Sirkeci & Göktona Yaylacı, 2019). Hence, understanding migration is aimed within the scope of this study by considering rural-to-urban migrations as movements that have ended at the target destination and by accepting return migrations as a definitive return to the place and community of origin. The present study has been performed by making use of a realistic methodological analysis of Rize migrants and their departure and return stories and experiences.

@ Dr., Recep Tayyip Erdoğan University. cenk.beyaz@erdogan.edu.tr

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0329
insan & toplum, 2019.
insanvetoplum.org

The context of return migration is first discussed within the scope of this analysis, as well as if migrating or being far from one's homeland had caused a break for migrants. Next, whether or not a definitive return to the place of origin has occurred is examined. Finally, migrants' decision-making and activity patterns are analyzed by considering the reasons and consequences for maintaining life through their behaviors, attitudes, and activities in and as required by multiple places in terms of leaving, losing contact, and returning. In the conclusion, this study aims to understand migrants' positions and movement patterns within the scope of the interviewed participants' statements.

Return Migration

A move that consists of leaving one's place of origin, living at one's destination for at least a year, and then returning to the place of origin is called return migration (Gmelch, 1980, p. 136; Farrell et al., 2012, p. 32; Organisation for Economic Cooperation and Development, 2018). As discussed within the scope of the international migration literature, one generally focuses on migrating to and from locations that pass national borders in return migrations (Perruchoud & Redpath-Cross, 2009, p. 24).

Gmelch (1983, p. 46) has specified the three most general factors that play a role in deciding to return migrate: a) Patriotic-social, b) Familial-personal, and c) Economic-occupational. Again, the inclination exists in the literature to consider the migrant's success or failure as being among the main motivations for return migration (Cassarino, 2004, pp. 257–274; Carling et al., 2015). For instance, the migrant's main objective in neoclassical economics is to be successful in migrating to a foreign land; the migrant's return from the migration destination back to the place of origin is an indicator of failure (Farrell et al., 2012; Cassarino, 2004). For the working migrant, a return migration would be considered successful in neoclassical economics only if the worker has gone to the destination and then returned from it after achieving the goals (Constant & Massey, 2002). For the structuralist approach, the most important motivation for the migrant who has decided to return is to have exceeded the level of opportunities that existed prior to the migration. The return migration can be defined as successful or unsuccessful depending on whether one has been able to achieve these opportunities.

Corroborating these approaches, Cerase (1974) classified returning migrants by separating return migration into four types: return due to failure (compulsory

return because of failure at the place of destination), return due to conservatism (definitive returning and constantly making financial/emotional preparations for this process; Piore, 1979), return due to retirement (Callea, 1986), and return due to innovation (returning to the place of origin with the occupational skills gained during the migration process).

Differing from these, migrants don't always consider returning or connecting with their past within the scope of financial factors. For returnees or those who aim to maintain their connection with their past, concrete indicators exist that act as resources for maintaining contact with their place and community of origin, such as family and relative relations coming to the forefront (e.g., wedding ceremonies, funerals, etc.), as well as harvests, clean air, natural living, nostalgia, and old friends (Bovenkerk, 1974, p. 21; Gmelch, 1980, p. 139; Karpat, 2003, pp. 253–257, 267; Farrell et al., 2012, p. 34; Carling et al., 2015, p. 19). In particular, property holdings such as a house or land owned by the migrant in the place origin and strong links between the land and identity, belonging, and survival that the migrant relates to are among the factors that keep the connection alive even without any financial gain (Gmelch, 1983, p. 7).

Are Homesickness (Gurbet) and Migration a Rupture?

In this study, migration can be seen to express a temporal separation that can be called “being far from home,” as opposed to actually leaving one's place of origin. Thus, even those who spend most of the year far from their place and community of origin do not consider themselves as typical migrants. Although they have in fact exactly separated from the land they embraced and they are far from their place of origin, participants stated that they significantly miss and long after their homeland and community. Certain defense mechanisms emerge at the destination because those who in fact have ruptured but have difficulty expressing or reveling this do not accept their separation from their place of origin nor think of themselves as being in this situation.

The first of these defense mechanisms is to not accept being the typical migrant character, to bring the importance of their place of origin to the forefront, and to emphasize describing the place of destination as a “foreign land” and themselves as a “foreign worker.” For this purpose, migrants stated that “we are not migrants, we didn't migrate or leave our relatives behind; one can only call us quest workers.” Another defense argument is that visiting their hometown communities and

associations, which are “safe ports” in migrants’ new regular place of residence, indicates that returning is not possible. Thus, migrants try to mimic their place of origin through community; to protect the community they have embraced in the city; and to be in unity, cooperation, and solidarity with them.

Especially for those far from the place origin they accept as “home,” migrants construct a “nostalgic identity” through the locales and community they consider to have been left behind (Al-Ali & Koser, 2002). Even though the nostalgia migrants develop is related to missing the past, it is actually also related with accepting the distinctions among the destination, the community that a relationship has been established with, and those accepted as being from the place of origin (Boym, 2009, pp. 37–38).

Is a Definitive Return Possible?

Given the statements and actions of the interviewed participants, certain patterns can be seen to exist in which a definitive return and urban-rural lives are maintained together. From this aspect, the remarkable point here is that the attractiveness of memories within the scope of the desire to maintain rural and urban lives together and trying to keeping them alive for future generations has become more prominent. Thus on one hand, the migrant who misses “fresh milk, freshly picked fruits and vegetables, and clean air” (Önder, 2011, p. 243) has also not foregone the opportunities offered by urban life. Hence, in the statements of participants, many can be seen who have not been distracted by the shambles of the metropolis but who are absolutely drawn to Rize. Although this does not mean an absolute separation from the place of origin, the migrant’s relationship with rural life has turned into an “excursion” relationship that probably has a determinate time (Febvre, 1995).

From this aspect and given the participants’ statements the possibility of a definitive return can be said to depend on the time, place, and conditions for trying to maintain life in multiple places. Beyond this, being a migrant who identifies with and categorizes themselves with completely belonging to a place in their minds creates a perception with no last stop and reminds one of the *Liquid Modernity* Bauman (2017) wrote about.

The Practice of Multiple Places

In order to maintain a process that is based on not losing contact with the space and community one considers to be one’s origin, migrant individuals have been

shown to travel between the places of origin and destination, to maintain their commitments, and to socialize based on the attitudes and behaviors required by the places of origin and destination and other places thanks to the material and moral contributions, which though irrational in the short-term are rational in the long-term to their roots (Farrell et al., 2012, p. 34; Alkan, 2011, pp. 182–183; Faist, 2006, pp. 4–5). Hence, migrants again build upon cultural diversity and social relationships related to their place of origin, continuously depend on that place and its conditions, and aim to protect their spatial and social identity to convey it to future generations.

The migration movement, which has been generally formulated as movement from one place to another, has a complex aspect that can be considered irrational and can be related to concepts such as circulation and second home (Halfacree, 2012), dual location households, dual settlement, multiple-place hybrid living, rural-to-urban-to-rural migration, and trans-rural movement (Öztürk et al., 2018; Öztürk et al., 2014). However, it also corresponds to the long-term value-oriented rationalism in migrants' minds wherein the mind and emotions intertwine.

Conclusion

This study has aimed to understand if definitive returns or abandonment occurs in order to understand the connection that individuals who have moved from their place and community of origin to live in a place of destination have with the next generation and their aim to maintain contact with their original home, land, and community.

The complex situation that consists of the conditions from the place of origin place and the relationships and emotions there, the relationships established with place of destination, the changes that have arisen from these two places and communities, and the requirements become baggage that the migrant carries everywhere. From this aspect, the vast majority of interviewed participants stated trying to maintain their lives with the necessary attitudes, behaviors, and activities and to maintain agricultural activities (especially the tea harvest even though the costs exceed the revenues), and to convey the commitment to their roots to future generations by restoring their old houses or buying new ones if no old home exists. Beyond the formal rationality proposed by modernity, migrants return to or maintain their connection with their place and community of origin by making decisions that can be understood through ethical substantive rationality as described by Weber (1995, pp. 44–47) and is positioned between rationalism and irratio-

nalism. From this aspect, migrants act neither purely rationalistically nor purely irrationally when making decisions or putting them into action.

By sometimes returning to the past and sometimes carrying the past to the present, individuals can be seen to try maintaining and protecting their past, as well as conveying it to future generations and living with their society in a continuously updated place. They actually do not always want to definitively return to their place or community of origin, which they physically and emotionally miss. In this situation, individuals' worldview with no border or "last stop" plays an important role. This worldview corresponds to a concept that Bauman has described as *Liquid Modernity*.

Kaynakça | References

- Al-Ali, N. ve Koser, K. (2002). *New approaches to migration?: Transnational communities and the transformation of home*. Londra ve New York: Routledge.
- Alkan, M. N. (2011). Yeni bir fenomen olarak çift yönlü göç. F. Şen (Ed.). *50. yılında göç içinde* (ss.180-193). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. I. Ağabeyoğlu-Tuncay (Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akaşkan modernite*. S. O. Çavuş (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Berger, J. ve Mohr, J. (2018). *Yedinci adam: Avrupa'da bir göçmen işçinin hikâyesi*. Cevat Çapan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Belik-Kıray, M. (1998). Sosyo-ekonomik hayatın değişen düzeni: Dört köyün monografik karşılaştırması. O. Baydar (Ed.). *75. yılda köylerden şehirlere içinde* (ss. 151-162). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Bovenkerk, F. (1974). *The sociology of return migration: A bibliographic essay*. The Hague: Nijhoff.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği*. F. B. Aydar (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Callea, S. (1986). Different forms, reasons and motivations for return migration of persons who voluntarily decide to return to their countries of origin. *International Migration*, 24(1), 61-76.
- Carling, J., Bolognani, M., Erdal, M. B., Ezzati, R. T., Oeppen, C., Paasche, E., Pettersen, S. V., Sagmo, T. H. (2015). *Possibilities and realities of return migration*. Oslo: Peace Research Institute.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, 6(2), 253-279.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. B. U. Bal ve İ. Akbulut (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cerase, F. (1974). Expectations and reality: A case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2), 245-262.
- Cole, S. (1999). *Sosyolojik düşünme yöntemi*. B. Demirkol (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Constant, A. ve Massey, D. (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International Migration*, 40(4), 5-38.
- Faist, T. (2006). *The transnational social spaces of migration* (COMCAD Working Papers, 10). Bielefeld: Universität Bielefeld, Fak. für Soziologie, Centre on Migration, Citizenship and Development (COMCAD).
- Farrell, M., Mahon, M. ve McDonagh, J. (2012). The rural as a return migration destination. *European Countryside*, 4(1), 31-44.

insan & toplum

- Febvre, L. (1995). *Rönesans insanı*. M. A. Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gedik, A. (1996). Internal migration in Turkey, 1965-1985: Test of some conflicting findings in the literature. *Working Papers in Demography*, 66. Canberra: The Australian National University.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gmelch, G. (1983). Who returns and why: Return migration behavior in two North Atlantic societies. *Human Organization*, 42(1), 46-54.
- Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- Green, A., Hogarth, T. ve Shackleton, R. (1999). *Long distance living: Dual location households*. Bristol: Policy Press.
- Güveli, A., Ganzeboom, H. B. G., Platt, L., Nauck, B., Baykara-Krumme, H., Eroglu, S., Bayrakdar, S., Sozeri, E. K. ve Spierings, N. (2016). *Intergenerational consequences of migration: Socio-economic, family and cultural patterns of stability and change in Turkey and Europe*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Haas, H. de (2008). *Migration and development: A theoretical perspective*. International Migration Institute Working Paper 9. Oxford: University of Oxford.
- Haas, H. (2008). *Migration and development: A theoretical perspective*. International Migration Institute Working Paper. 9. University of Oxford.
- Halfacree, K. (2012). Heterolocal identities? Counter-urbanisation, second homes and rural consumption in the era of mobilities. *Population, Space and Place*, 18(2), 209-224.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve Aydingün, İ. (1998). Türkiye'de içgöç ve içgöçün işçi hareketine etkisi. A. İçduygu (Der.). *Türkiye'de içgöç içinde* (ss. 207-244). İstanbul: Tarih Vakfı.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1998). Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde göç hareketleri. O. Baydar (Ed.). *75. yılda köylerden şehirlere içinde* (ss. 249-268). İstanbul: Tarih Vakfı.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S. ve Benli, A. (2014). Türkiye'de tersine göç ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar: İstanbul ili örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 68-93.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm*. A. Sönmez (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. H. (1973). Structural change, historical stages of modernization, and the role of social groups in Turkish politics, *Social change and politics in Turkey: A structural-historical analysis*. *Social change and politics in Turkey: A structural-historical analysis*. Leiden: E. J. Brill, 11-92.
- Keyder, Ç. (1998). Türkiye'de tarımda küçük meta üretiminin oluşumu. O. Baydar (Ed.). *75. yılda köylerden şehirlere içinde* (ss. 163-172). İstanbul: Tarih Vakfı.
- King, R. (2012). Theories and typologies of migration: An overview and a primer. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations* (3/12), Malmö: Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) Malmö University.
- King, R., Christou, A. ve Ahrens, J. (2011). 'Diverse mobilities': Second generation Greek-Germans engage with homeland as children and as adults. *Mobilities*, 6(4), 483-502.
- King, R. (1978). Return migration: A neglected aspect of population geography. *Area*, 10(3), 175-182.
- Kolars, J. (1973). The integration of the villager into the national life of Turkey. *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*. Leiden: E. J. Brill, 182-202.
- Kunuroğlu, F. K. (2015). *Turkish return migration from Western Europe: Going home from home*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hollanda: Tilburg Üniversitesi.
- Layder, D. (2015). *Sosyolojik araştırmanın pratiği: Teori ve sosyal araştırmanın ilişkilendirilmesi*. S. Ünal (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.

- Mitchell, C. J. A. (2004). Making sense of counterurbanization. *Journal of Rural Studies*, 20(1), 15-34.
- Mortan, K. ve Sarfati, M. (2011). *Vatan olan gurbet: Almanya'ya işçi göçü'nün 50. yılı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- OECD. (2018). *International migration outlook 2018*. Paris: OECD Publishing.
- Önder, S. W. (2011). *Bizim burada mikrop olmaz: Bir Karadeniz köyünde tedavi ve şifa usulleri*. M. Doğan (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özkan, M. (2017). *Hemşin öyküleri*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Öztürk, M., Jongerden, J. ve Hilton, A. (2018). The (re)production of the new peasantry in Turkey. *Journal of Rural Studies*, 61, 244-254.
- Öztürk, M., Hilton, A. ve Jongerden, J. (2014). Migration as movement and multiplace life: Some recent developments in rural living structures in Turkey. *Population, Space and Place*, 20(4), 370-388.
- Perruchoud, R. ve Redpath-Cross, J. (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. B. Çiçekli (Çev. Ed.). Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Nu. 31.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. ve Rumbaut, R. G. (2006). *Immigrant America: A portrait*. California: University of California Press.
- Portes, A., Guarnizo, L. E. ve Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217-237.
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Sayer, A. (2016). *Sosyal bilimlerde yöntem: Realist bir yaklaşım*. S. Gürses (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Schuetz, A. (1945). The homecomer. *American Journal of Sociology*, 50(5), 369-76.
- Sirkeci, İ. ve Göktuna-Yaylacı, F. (2019). Küresel hareketlilik çağında göç kuramları ve temel kavramlar. *Kuramsal ve uygulama boyutları ile Türkiye'de sığınmacı, mülteci ve göçmenlerle sosyal hizmetler içinde* (ss. 15-39). Londra: Transnational Press London.
- Stedman, R. C. (2006). Understanding place attachment among second home owners. *American Behavioral Scientist*. 50(2), 187-205.
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5(6), 845-867.
- Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tabak, H. (2016). Metodolojik ulusçuluk ve Türkiye'de dış politika çalışmaları. *Uluslararası İlişkiler*, 13(3), 21-39.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1998). Tarımsal teknolojide ilk gelişmeler: İlk makineleşme. O. Baydar (Ed.). *75. yılda köylerden şehirlere içinde* (ss. 6-8). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tezcan, M. (1989). Kentten köye göç. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 37-42.
- Thomas, W. I. ve Znaniecki, F. (1918). *The polish peasant in Europe and America: Monograph of An immigrant group*. Boston: The Gorham Press.
- Todaro, M. P. (1976). *Internal migration in developing countries*. Geneva: International Labour Office.
- Urry, J. (1995). *Consuming places*. Londra ve New York: Routledge.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Londra ve New York: Routledge.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. Ö. Ozankaya (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Weber, M. (1968). *Economy and society*. G. Roth ve C. Wittich (Ed.). New York: Bedminister.
- Winter, E. (2018). *Akıllı hissetmek: Duyularımız neden düşündüğümüzden daha rasyoneldir?* P. Onur (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

